

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ। सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतीरपि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूश्च विवेश भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तम्। यदैकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥१॥

तदेव तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुघे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्यैशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेतिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा मनसाऽभिकृत्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्घ्रावापृथिवी जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र

तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो नाम निहितं गुहांसु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहांसु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्। स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवं। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। निर्नि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मध्यमावंह जीवनं च दिशो दिश। मा नो हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगेहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नो षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्नाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा।

शिरसां धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृतांसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके ब्रह्मदत्तांसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहिं मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्रः ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मघवन्छुग्धि तव तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलंप्रभर्मा धुनिः शिर्मावाञ्छरुमा ऋजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचौ वेन आवः। सबुधिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी। यच्छानः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्। श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपज्य्यमभ्यजयन्। महा ऋन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमान् स्वरेण कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवंतं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

मृहेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उ॒शीतीरिव मा॒तरः।
तस्मा॒ अरं॑ गमाम वो यस्य॒ क्षयाय॑ जिन्व॑था। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि॒ याचितः॑। य॒न्मया॑ भु॒क्तम॒साधू॑नां पा॒पेभ्य॑श्च
प्रति॑ग्रहः। यन्मे॒ मन॑सा वा॒चा क॒र्मणा॑ वा दु॒ष्कृतं॑ कृतम्। तन्न॒ इन्द्रो॑ वरु॑णो बृ॒हस्पतिः॑
सवि॒ता च॑ पुनन्तु पुनः॑ पुनः॑। नमो॒ऽग्नये॑ऽप॒स्मृते॑ नम॒ इन्द्रा॑य नमो॒ वरु॑णाय नमो॒ वारु॑ण्यै
नमो॒ऽद्भ्यः॑॥१२॥

यद॒पां क्रूरं॑ यद॒मेध्यं॑ यद॒शान्तं॑ तदप॑गच्छतात्। अ॒त्याश॑नादती॒पाना॑द्यच्च उ॒ग्रात्
प्रति॑ग्रहात्। तन्नो॒ वरु॑णो रा॒जा पा॑णिना॒ ह्यव॑मर्श॑तु। सौ॒ऽहम॑पापो वि॒रजो॑ निर्मु॒क्तो
मु॒क्तकि॑ल्बिषः। नाक॑स्य पृ॒ष्ठमा॑रु॒ह्य गच्छे॑द्ब्रह्म॑सलोक॒ताम्। यश्चा॑प॒सु वरु॑णः स
पुना॑त्व॒घम॑र्षणः। इ॒मं मे॑ गङ्गे यमु॒ने सर॑स्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ स॒चता॑ प॒रुष्ण्या।
अ॒सि॒क्रिया॑ म॒रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑कीये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च॑ स॒त्यं
चा॒भी॒द्धात्त॑प॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः॑ समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

समु॒द्रादर्श॑वादधि॒ संव॑त्स॒रो अ॑जायत। अ॒होरा॑त्राणि वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी।
सूर्या॑च॒न्द्रम॑सौ धा॒ता य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च॑ पृ॒थि॒र्वी चान्तरि॑क्षमथो सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ
रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी। इ॒माꣳस्तदा॑पो वरु॑णः पुना॑त्व॒घम॑र्षणः। पुनन्तु॒ वस॑वः पुना॒तु
वरु॑णः पुना॑त्व॒घम॑र्षणः। ए॒ष भू॑तस्य॒ मध्ये॑ भु॒वन॑स्य गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑
मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्। द्यावा॑पृथि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॑ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आर्द्रं॑ ज्वल॑ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि। ज्योति॑र्ज्वल॑ति
ब्रह्मा॒हम॑स्मि। यो॒ऽहम॑स्मि ब्रह्मा॒हम॑स्मि। अ॒हम॑स्मि ब्रह्मा॒हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
स्वाहा॑। अ॒का॒र्यका॑र्यवकी॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑णहा गुरु॑त॒ल्पगः॑। वरु॑णो॒ऽपाम॑घम॒र्षणस्त॑स्मात्पा॒पात्
प्रमु॑च्यते। र॒जो भू॑मि॒स्त्व॒माꣳ रोद॑यस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्त्स॑मु॒द्रः प्र॑थ॒मे वि॑धर्मं
ज॒नय॑न्म॒जा भु॑वनस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॑ अधि॒ सानो॑ अव्यै बृ॒हत्सो॑मौ वावृ॒धे सु॒वान॑
इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयतो निदहाति वेदः। स नः परषदतिं दुर्गाणि विश्वा
 नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गां
 देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्रे त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति
 दुर्गाणि विश्वा। पृथ्वीं पृथ्वी बहूला न उर्वी भवां तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि नो दुर्गहां
 जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिं पर्षि। अग्रे अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता
 तनूनाम्। पृतनाजित् सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमात्सधस्थात्। स नः परषदतिं दुर्गाणि
 विश्वा क्षामदेवो अतिं दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषिं कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च
 सत्सिं। स्वाश्चाग्रे तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व। गोभिर्जुष्टम्युजो निषिक्तं
 तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरन्नमादित्याय दिवे
 स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
 सुवरन्नमो॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः
 सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्न ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा
 सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च
 महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावंसो
 स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑ । पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या । पा॒ह्यूर्जं॑ तृती॒यया॑ । पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो
स्वाहा॑ ॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॒न्द॑सामृष॒भो विश्व॑रूपश्छ॒न्दो॑भ्यश्छ॒न्दा॑ऽस्यावि॒वेशः॑ । स॒ता॒ः शि॒क्यः
पुरो॒वाचो॑पनिषदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ इन्द्रि॒याय॑ ऋषि॒भ्यो नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः
सुव॒श्छन्द॑ ओम् ॥ २२ ॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॒णे धा॒रणं॑ मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं कर्ण॑योः श्रुतं मा च्यो॑ढुं
ममा॒मुष्य॑ ओम् ॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं॑ तपः स॒त्यं तपः॑ श्रुतं तपः शान्तं॑ तपो दम॒स्तपः॑ शम॒स्तपो॑ दानं॑ तपो यज्ञं॑ तपो
भूर्भुवः॑ सुव॒र्ब्रह्मै॑तदुपा॒स्यैतत्तपः॑ ॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृक्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दूराद्गन्धो वा॒त्येवं॑ पुण्य॑स्य कर्म॑णो दूराद्गन्धो
वा॒ति यथा॑ऽसिधा॒रां क॒र्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्तं
प॒तिष्या॑मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑ जुगुप्सै॑त् ॥ २५ ॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्मह॒तो म॒हीया॑ना॒त्मा गुहा॑यां निहि॒तोऽस्य॑ ज॒न्तोः । तम॑क्रतुं पश्यति
वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑मीशम् । स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः । स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा गुहा॑शयां निहि॒ताः स॒प्त सं॑स्र ।
अतः॑ समु॒द्रा गि॒रय॑श्च॒ सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः । अत॑श्च॒ विश्वा॑ ओष॑धयो
रसा॑च्च॒ येनै॑ष भू॒तस्ति॑ष्ठत्यन्तरा॒त्मा । ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑ प॒दवीः॑ कं॒वीना॑मृषिर्विप्रा॑णां महि॑षो

मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधित्विनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हृः सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोतां वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्धोमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिमधुमां उदारदुपां शुनां सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपं ब्रह्मा शृणवच्छुस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीरुषे सप्त हस्तांसो अस्या। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्यां आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासौ घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सत्र्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं विपापं परमैश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम्। तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सुहृस्त्रशीरुषं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः।

नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥ २९॥

अनन्तमव्ययं कविः संमुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं
चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततः शिलाभिस्तुलम्बं व्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते
सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वाचिर्विश्वतोमुखः।
सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यग्धूर्ध्वमधः शायी रश्मयस्तस्य सन्तता।
सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः
शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः
स्वराट्॥ ३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥

[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचा मण्डलः स ऋचां लोकोऽथ
य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां मण्डलः स साम्नां लोकोऽथ
य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषां मण्डलः स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥ ३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो
वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकतामाप्नोत्येतासामेव
देवतानां सायुज्यः सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥ ३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः।
हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।

दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नाति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः॥३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरैभ्योऽथ घोरैभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वैभ्यः सर्वशर्वैभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये

पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋत॑ सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम॑ हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽध्यापो यजूऽध्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसृतां च प्रतिग्रहः स्वाहा॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्। यदह्ना पापंमकारिषम्। मनसा वाचां हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापंमकारिषम्। मनसा वाचां हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते। यद्रात्रियात्कुरुते पापं तद्रात्रियात्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वती॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा

त्रिपदा षट्क्षिः पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग ओं भूः। ओं भुवः। ओ५ सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ५ सत्यम्। ओं तथ्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्रः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्रः ॥

ब्रह्मेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्नहन्दुरुष्वह। यास्ते सोम प्राणाऽस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्मेव मधु मेधया। अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परां दुःष्वप्रियं सुव। विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुव। यद्ब्रह्म तन्म आ सुव। मधु वातां ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीनः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्मेव मधु मेधवा। ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां

महिषो मृगाणां॑म्। श्ये॒नो गृध्रा॑णां॒ꣳ स्वर्धि॑तिर्वि॒नाना॑ꣳ सोमः प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्। ह॒ꣳसः
 शुचि॑षद्वसु॒रन्तरि॑क्षसद्भोता॑ वेदि॑षदतिथि॒र्दुरो॑णसत्। नृष॑द्वर॒सद॑तसद्भ्यो॒मस॑दब्जा गो॒जा
 ऋ॒त॒जा अ॒द्रि॒जा ऋ॒तं बृ॒हत्। ऋ॒चे त्वा रु॒चे त्वा समि॑ध्र॒वन्ति स॒रितो॑ न धेनाः॑।
 अ॒न्त॒र्हृ॒दा मन॑सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॑ धारा॒ अभि॑चाकशीमि। हि॒र॒ण्ययो॑ वेत॒सो मध्य॑
 आ॒साम्। तस्मि॑न्सु॒पर्णो म॑धुकृ॒त्कुला॑यी भज॑न्नास्ते मधु॒देवता॑भ्यः। तस्या॑ऽऽस॒ते हर॑यः
 सप्त॑तीरै॒ स्वधां॑ दुहा॒ना अ॒मृत॑स्य धारा॑म्। य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्णम॑याचितं ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्।
 वी॒र॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं पठ॑न्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्नात्प॑ङ्क्तिं
 पुन॑न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जुष॑माणा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा सु॑मन॒स्यमा॑ना। त्वया॒ जुष्टा॑ जुष॑माणा
 दुरु॑क्ता॒न्बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॒ जुष्टं॑ ऋषि॒र्भव॑ति दे॒वि त्वया॑ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त
 त्वया॑। त्वया॒ जुष्टं॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुष॒स्व द्रवि॑णो न मे॒धे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑ अ॒श्विना॑वु॒भावा॑र्धत्तां पुष्कर॑स्रजा।
 अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दै॒वी मे॒धा सर॑स्वती सा मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषता॒ꣳ
 स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मा॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा हि॒र॒ण्यव॑र्णा जग॑ती जग॒म्या। ऊ॒र्ज॑स्वती प॒यसा॑
 पि॒बन्मा॑ना सा मा॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का जुष॒न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयी॑न्द्र इन्द्रि॒यं
 द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृत्यु॒रमृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु। पर्णं॑ वन॒स्पते॑रिवा॒भि॒नः शी॒यता॑ꣳ
 र॒यिः स च॑ तान्नः शची॒पतिः॑॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परैहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि
मा नः प्रजा९ रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां
पात्व९हंसो ज्योग्जीवा जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः। प्रत्यौहतामश्विनां
मृत्युमस्मादेवानामग्रे भिषजा शर्वाभिः॥६५॥

[४८]

हरि९ हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं
मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शलकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाऽति मृत्युं
तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमौषीः। प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र
नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्। मा नोऽवधीः
पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो
रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वां जातानि परिता बभूव। यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो
अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्ति॒दा वि॒स्पतिर्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑ स्वस्ति॒दा
अ॒भय॑ङ्क॒रः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॒म्बकं॑ य॒जामहे॑ सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॒कमि॑व॒ बन्ध॑नान्मृत्योर्मु॒क्षीय॑
माऽमृता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पा॒शा मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान् य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑
यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॑ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॑ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्रः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒तस्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑।
पि॒तृकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑।
यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॒नश्च॑कृ॒म तस्या॑व॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। यथ्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॒म
तस्या॑व॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। यथ्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॒म तस्या॑व॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑।
यद्वि॒द्वाः स॒श्चावि॑द्वाः स॒श्चैन॑श्चकृ॒म तस्या॑व॒यज॑नमसि॒ स्वाहा॑। ए॒नस॑ ए॒नसो॑ऽव॒यज॑नमसि॒
स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वायां॑ गुरु॒मन॑सो वा प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्। अ॒रावा॑ यो नो॑ अ॒भि
दु॒च्छुना॑यते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो वस॑वो॒ निर्धे॑तन् स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा५ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपान५ सर्वेषां५ श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेय५ सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्ति५ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। त्वक्कर्ममा५ सरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिशोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्योतिरंहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां

ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। क्षुधे स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा। ऋग्विधानाय स्वाहा। कषोत्काय स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय स्वाहा। ध्रुवक्षितये स्वाहा। अच्युतक्षितये स्वाहा। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। धर्माय स्वाहा। अधर्माय स्वाहा। अद्ध्यः स्वाहा। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा। गृह्याभ्यः स्वाहा। अवसानेभ्यः स्वाहा। अवसानपतिभ्यः स्वाहा। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा। कामाय स्वाहा। अन्तरिक्षाय स्वाहा। यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा। पृथिव्यै स्वाहा। अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा। सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा। नक्षत्रेभ्यः स्वाहा। इन्द्राय स्वाहा। बृहस्पतये स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। ब्रह्मणे स्वाहा। स्वधा पितृभ्यः स्वाहा। नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा। पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता। प्रजापतये स्वाहा। परमेष्ठिने स्वाहा। यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्यै स्वाहा। ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्। ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्रः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥ अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायांमुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥ अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्रः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमपाने निर्विश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां व्याने निर्विश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निर्विश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां समाने निर्विश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्रः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः। तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वर्यः सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्बनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनात्रेनाप्यायुस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परिं। त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञं नम उप ते नम उप ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सताः हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्ध्वं तदुर्ध्वं तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्धर्मे रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छ्रमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो

हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते मान॒समिति॑ वि॒द्वाऽस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाऽसं ए॒व मा॑न॒से र॑मन्ते
न्या॒स इति॑ ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परों हि ब्र॒ह्मा ता॒नि वा ए॒तान्यव॑राणि॒ परा॑ऽसि न्या॒स
ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं वेदै॑त्युप॒निषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जाप॒त्यो हा॑रुणिः सु॒पर्णे॑यः प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑स॒सार॒
किं भ॑गव॒न्तः प॑र॒मं व॑द॒न्तीति॑ तस्मै प्रो॒वाच॑
स॒त्येन॑ वा॒युरावा॑ति स॒त्येना॑ऽऽदि॒त्यो रो॑चते
दि॒वि स॒त्यं वा॑चः प्र॑ति॒ष्ठा
स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं प॑र॒मं व॑द॒न्ति
तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आय॒न्तप॑स॒र्षयः॑ सु॒वर॑न्ववि॒न्दन्
तप॑सा स॒पत्नान् प्र॑णु॒दामा॑र॒तीस्-
तप॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तपः प॑र॒मं व॑द॒न्ति
दमे॑न दान्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति॑
दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः सु॒वर॑गच्छ॒न्दमो॑ भू॒ताना॑ दुरा॒धर्ष॑णं
दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दमः प॑र॒मं व॑द॒न्ति
शमे॑न शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति
शमे॑न ना॒कं मु॒नयोऽन्व॑वि॒न्दच्छ॒मो भू॒ताना॑ दुरा॒धर्ष॑णं
छमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छमः प॑र॒मं व॑द॒न्ति
दानं॑ य॒ज्ञानां॑ वरू॒थं दक्षि॑णा लो॒के दा॒तारः॑ स॒र्वभू॒तान्यु॑पजी॒वन्ति॑ दा॒नेना॑रा॒तीर॑पा॒नुद॑न्त
दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति
दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दानं प॑र॒मं व॑द॒न्ति
ध॒र्मो विश्व॑स्य जग॑तः प्र॑ति॒ष्ठा लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑ प्र॒जा उ॑पस॒र्पन्ति॑ ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑प॒नुद॑ति
ध॒र्मे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्धर्मं प॑र॒मं व॑द॒न्ति
प्र॒जन॑नं वै प्र॑ति॒ष्ठा लो॒के सा॒धु प्र॒जाया॑स्त॒न्तु त॑न्वा॒नः पि॑तृ॒णाम॑नृ॒णो भव॑ति
तदे॒व तस्या॑नृ॒णं तस्मा॑त् प्र॒जन॑नं प॑र॒मं व॑द॒न्त्य-
ग्र॒यो वै त्रयी॑ विद्या दे॒व्यान्ः प॒न्था गा॑रुह॒पत्य ऋ॒क्पृ॒थिवी र॑थन्त॒रम॑न्वाहा॒र्यप॑चनं
यजु॑रन्त॒रिक्षं॑ वामदे॒व्यमा॑हव॒नीयः॑ सामं सु॒वर्गो लो॒को बृ॒हत्तस्मा॑द्ग्री॒न्प॑र॒मं व॑द॒न्त्य-

ग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति
 यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति
 यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति
 मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
 मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति
 न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति
 संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा
 याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त
 ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा
 मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या
 स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति
 तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा
 पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च
 स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा रयिष्ठा श्रद्धा
 सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि
 विद्वान्तस्मान्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि
 प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि
 सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महस ओमित्यात्मानं
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत्॥९८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि
 बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता दक्षिणा
 वाग्योता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्विद्यते सा दीक्षा

यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यत्सञ्चरत्युपविशंत्युत्तिष्ठते
 च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरंति तत्समिधं यत्प्रातरमध्यं दिनं सायं च तानि सर्वानानि ये अहोरात्रे
 ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै
 जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य
 सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्राह्मणो
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्राह्मणो महिमानमित्युपनिषत्॥१९॥

[८०]

ॐ। सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा
 विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

